

Boek van de maand

A.C.A.M. Bots bespreekt:

Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van de moderne economische groei* (Uitgeverij Balans, Amsterdam 1995), 840 blz., Prijs f 110,-.

Met uitgebreid literatuuroverzicht en vele grafieken en tabellen.

De economische en sociale geschiedenis is bezig zich enigszins in het voortgezet onderwijs een plaats te verwerven. Dit blijkt onder meer uit stofomschrijvingen voor recente centrale eindexamens havo en vwo alsmede uit het onlangs uitgebrachte rapport *Advies eindexamenprogramma's havo/vwo geschiedenis, aardrijkskunde en maatschappijleer* (SLO, Den Haag 1995).

De wetenschappelijke geschiedbeoefening is intussen economische en sociale aspecten ook gaan betrekken bij onderwerpen die

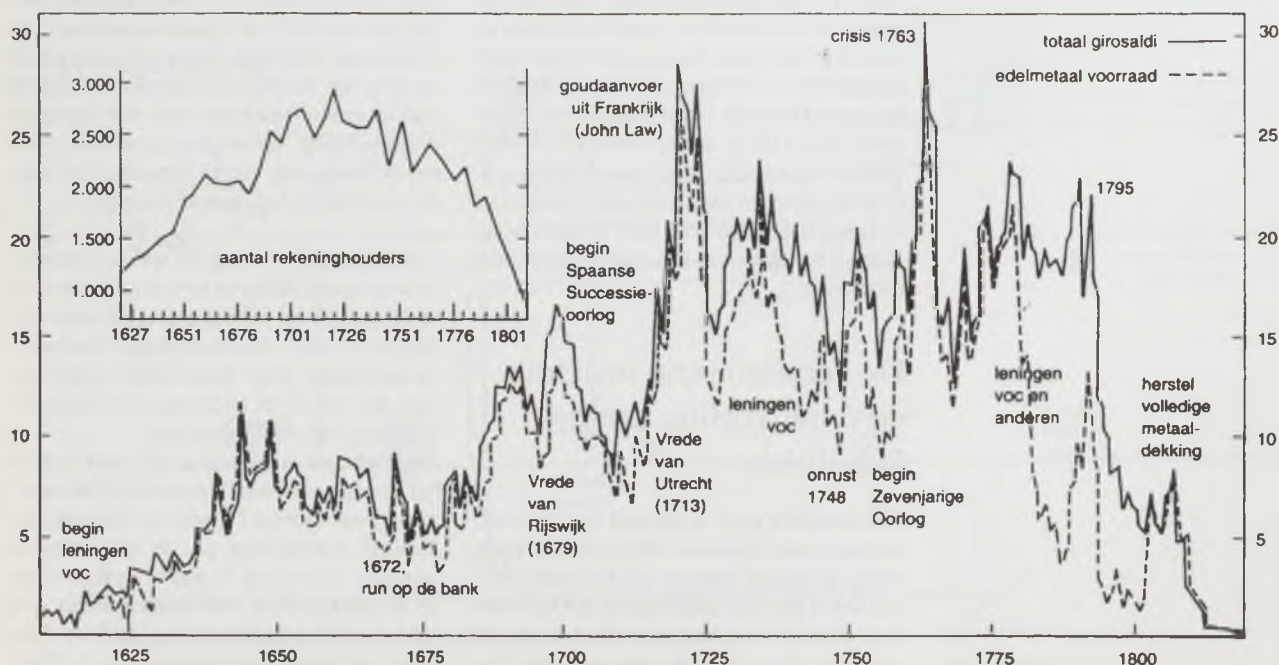
eerder vooral politiek of religieus-kerkelijk van aard leken.

Om die reden is het voor het geschiedenis-onderricht aan havo en vwo nodig kennis te nemen van recente inzichten omtrent economische en sociale onderwerpen. Het nieuwe handboek van De Vries en Van der Woude voorziet in die aard van kennis.

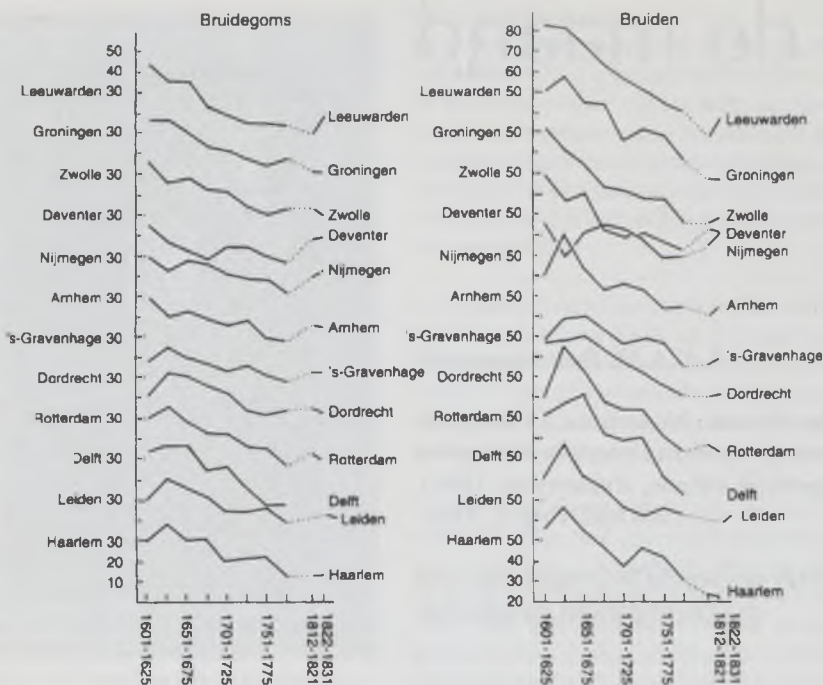
De tekst van het boek is zeer omvangrijk en zeker in de beschrijvingen van de afzonderlijke economische sectoren vaak gedetail-

leerd. Het zet de grote kaders, lijnen en samenhangen evenwel krachtig neer.

Publicaties van sociaal- en economisch-historische aard zijn voor de niet-specialist nogal eens minder toegankelijk of schrikken zelfs af door het gebruik van begrippen en theorieën uit de economische en sociale wetenschappen en de toepassing van de kwantitatieve methode. De auteurs gaan aan deze zaken niet voorbij, integendeel zelfs. Toch zijn zij erin geslaagd een tekst op tafel te leggen die toegankelijk is voor de 'algemene

Deposito's in de Amsterdamse Wisselbank, 1609-1820 (in miljoenen guldens).

Percentages analfabete bruidegoms en bruiden uit twaalf Nederlandse steden (vóór 1800 gehuwd te Amsterdam).

lezer' - zeker de aan Hbo of Wo opgeleide historicus - én die de eerstkomende jaren zijn weerklank zal vinden in de universitaire wetenschappelijke geschiedbeoefening.

Juist de economische geschiedenis van de Republiek in de periode 1500-1815 is erg interessant. De Noordelijke Nederlanden, de alluviale gewesten aan de zee voorop, vormden in de 17e eeuw in Europa en in de wereld een waar economisch mirakel. De Vries en Van der Woude behandelen deze opvallende positie niet slechts op basis van de meest recente inzichten, maar schrikken er ook niet voor terug daaraan nog eigen stellingnamen toe te voegen. De belangrijkste en meest prikkelende is dat zich in Nederland sinds circa 1600 de 'eerste ronde van de moderne economische groei' zou hebben voltrokken, hetgeen dan tevens het unieke van de Britse Industriële Revolutie rondom en na 1800 als hét begin van de moderne economie relateert.

De economische structuur en ontwikkeling van de Republiek

Laten we hier eerst de inhoud van het boek in vogelvlucht passeren. Dit overzicht volgt tevens globaal de opbouw van het boek. Meteen wordt dan ook duidelijk dat het bij velen waarschijnlijk nog bestaande beeld van een economie die er vooral uitsprong door het succes van de Amsterdamse handel, eenzijdig

is. De Republiek bezat juist een veel omvattend economisch patroon.

Het unieke van de Republiek, althans de zeegewesten, manifesteert zich reeds in haar geografische gesteldheid. In die gewesten was de bodemgesteldheid op het eerste gezicht ongunstig vanwege moerassigheid en de instabiliteit van de natuurlijke waterhuishouding.

In feite bleek het echter een kneedbaar landschap, dat bovendien geschikte mogelijkheden bood voor vervoer over zee en rivieren, in de preindustriële wereld voor het transport van veel groter belang dan het vervoer over land. Ontginningen, bedijkingen en inpolderingen hebben een landschap gemaakt dat werd gedomineerd door de menselijke geografie.

De Republiek had deel aan de lange-termijn ontwikkelingen van de bevolking in Europa (groei in de 'lange 16e eeuw', relatieve stagnatie of terugval daarna, en wederom opgang in de loop der 18e eeuw). Zij kende evenwel bepaalde duidelijke afwijkingen van dit algemene patroon. Haar bevolkingstoename was in de 17e eeuw sterker en duurde langer dan elders in Europa. Anderzijds nam het van de 18e naar de 19e eeuw meer tijd in beslag voordat ons land weer bij de nieuwe Europese groei aansluiting vond. Een en ander hangt samen met de specifieke opeenvolgende economische groei-, stagnatie- en contractiebewegingen in diezelfde perioden in de Republiek respectievelijk de Bataafs-Franse tijd. Eveneens karakteristiek is de voor de verhoudingen van toen zeer hoge urbanisatiegraad, die in Holland opliep tot ruim 60% der totale bevolking. Dit percentage is elders in Europa meestal pas in de loop van de 19e eeuw bereikt. Overigens trad er in Holland later weer een bepaalde desurbanisatie op als gevolg van de economische teruggang. Verder fungeerde het westen van het land als migratiemagneet.

Zeer opvallend waren de sterke diversificatie en specialisatie in de economische sectoren landbouw, nijverheid en dienstverlening en de enge wederkerigheid tussen stad en platteland. Deze kenmerken hingen samen met een reeds verre stand van ontwikkeling van de markteconomie.

De landbouw was, anders dan vaak nog in het Europa van toen, niet meer zelfvoorzienend, maar intensief ingeschakeld in de onderlinge vervlechting van de economische sectoren. Zij was op de markt en met name op de stad gericht. Het boerenbedrijf was zeker in de zeegewesten gespecialiseerd en kende een hoog produktievermogen. Naar Europese maatstaven was het geavanceerd.

kleio

Van oudsher was de boer in diezelfde gewesten niet onderworpen aan feodale regelingen, maar was hij vrij en daarmee economisch flexibel.

In de sector nijverheid stonden de steden van het gewest Holland op de voorgrond. In de Zaanstreek groeide vanuit het platteland een nieuwe nijverheidsconcentratie van scheepsbouw en aanpalende bedrijfstakken. Holland kende daarmee zeer aanzienlijke zwaartepunten van nijverheid en was in dit opzicht toen internationaal middelpunt.

Het boek behandelt een hele reeks van industriële bedrijfstakken, beginnend met de textiel en zich verder uitstrekkend over hout- en kleiverwerking, papier en grafische nijverheid, voedings- en genotmiddelen en de bouw. De buitenlandse handel en scheepvaart krijgen in het boek een krachtig accent. Zij trekken aan het lezersoog voorbij naar afzonderlijke perioden, soorten verhandelde produkten en het hele zeer wijd vertakte netwerk van handelswegen van de Oostzee tot en met het mediterrane gebied alsmede de Oost (VOC) en de West (WIC). Tevens had de Republiek in de financiële sector van bank- en kredietwezen internationaal de leiding. Ook aan deze sector besteedt het boek vele bladzijden en verbindt daaraan tevens een behandeling van het belastingstelsel.

Zowel op het platteland als in de stad was de beroependifferentie ver ontwikkeld. Verder werd de loonvorming overwegend geregeld door vraag en aanbod, dus de markt, en niet meer door gewoonten. Tevens kenmerkend waren hoge niveaus van investeren en technische en organisatorische innovatie. Ook was de voor markteconomische ontwikkeling essentiële voorwaarde van het veilig stellen van eigendomsrechten vervuld en werd er een pragmatische economische politiek gevoerd, die vrijliet wat beter niet gebonden kon worden en beschermde waar dat nodig was.

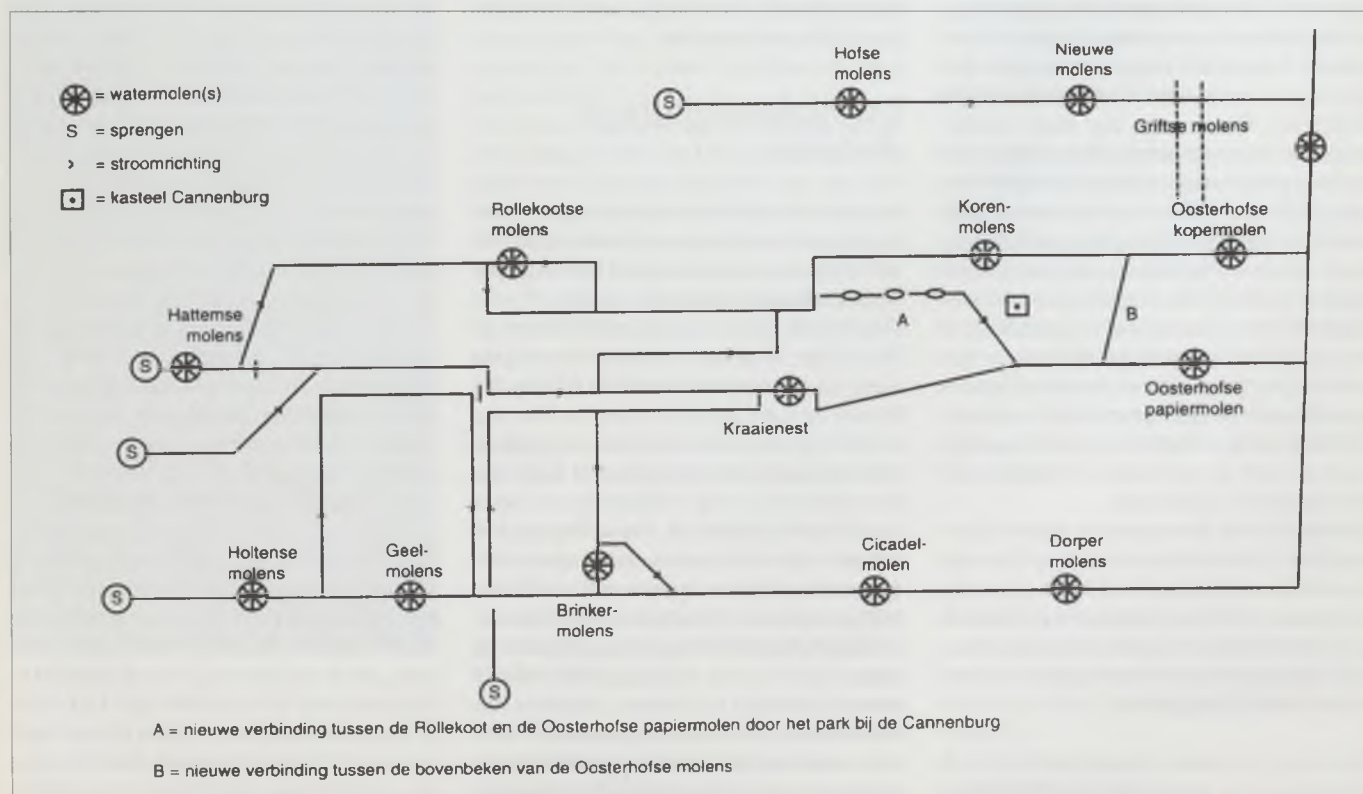
De lezer krijgt tevens een uitgebreid inzicht in de sociale structuur op het platteland en in de stad, althans voorzover het gaat om de sociale lagen en groeperingen zoals die van elkaar kunnen worden onderscheiden via de ongelijke verdeling van inkomen en vermogen, indicatoren zowel van economische positie als van sociale status. Zo ontstaat een beeld van de sociale groepen van boer, loontrekkende en ambachtsman tot bestuurlijke patriciër en grote koopman. Hiermee wordt tevens aangetoond dat in de samenleving zeker van de zeegewesten het stedelijk-burgerlijke element krachtig aanwezig was. Dit week af van het nog vaak sterk ruraal-aristocratische karakter van de samenleving elders in Europa.

Lange-termijn fasering

Het boek gaat na deze beschrijvingen van het landschap, de bevolking en de economische sectoren uitvoerig in op de lange-termijn ontwikkelingsfasering. Eerst was er in de laat-16e en de 17e eeuw groei tot omstreeks 1650, toen het toppunt werd bereikt, en vervolgens gevarieerde processen van aanpassing en contractie in de 18e eeuw, uitmondend in de 'terminale fase' 1780-1815.

De auteurs plaatsen het einde van de groei na 1650 vooral in de context van het einde der algemeen-Europese opgaande beweging van bevolking en prijzen. Hoewel de handel economie van de Republiek ook in de tweede helft van de 17e eeuw nog internationaal bleef domineren, kreeg zij vooral na 1670 te kampen met krimpende markten en het handels- en nijverheidsprotectionisme - het mercantilisme - van andere staten. De 18e eeuw geeft een beeld met donkere maar ook bepaalde lichtere plekken, zoals expansie van de financiële sector en een zekere opleving tussen 1740 en 1780.

De hele, van eind 16e eeuw tot begin 19e eeuw reikende algemene ontwikkelingsgang vindt ook zijn weerspiegeling in de bewegingen van het reële loon. Anders dan in de rest van Europa daalde dit niet als effect van de bevolkingsgroei in de lange 16e eeuw,

Schematische voorstelling van de beken in Vaassen. Bron S.W. Verstegen, *De familie van Isendoorn à Blois*.

maar maakte juist bij een opvallende demografische groei een stijging mee. Het hoogste niveau van de lonen werd bereikt na 1680. Daarna stagneerden zij om na 1730 te gaan dalen naar een dieptepunt na 1800. We mogen evenwel de episode van de loonstijging niet voorstellen als jaren van massawelvaart. Dit verschijnsel trad pas in de laat-19e en de 20e eeuw op.

De moderniteitsthese: argumenten

De auteurs dragen voor hun moderniteits-these nog meer argumenten aan. Het economisch welvaren van de Republiek zorgde voor uitschakeling van de spanning die in preïndustrieel Europa gebruikelijk was tussen bevolkingsgroei en voedselproductie. Vandaar de stijging van het loonniveau in de 17e eeuw. Diezelfde spanning bracht normaliter terugloop van de bevolking bij wijze van een 'harde landing' wanneer eenmaal het plafond van de bevolkingsgroei bereikt was. De neergang van de Republiek is evenwel niet zo'n harde landing geweest. Er voltrok zich een economische neergang van meer moderne snit, waarbij het ging om problemen van winstgevendheid, werkgelegenheid, markttoegang en kosten.

In nog verder gaande zin willen de auteurs hun these bewijzen door het begrip 'handelskapitalisme' tot een 'dooddoener' te verklaren. Volgens dat begrip kan er geen moderne economische groei zijn geweest in de Republiek. Die vormde met haar Amsterdamse stapelmarkt immers het centrum van een nog preïndustrieel handelsnetwerk. Van dergelijke netwerken met centrale stapelmarkten zijn er in de Europese geschiedenis meer geweest. Weliswaar zijn juist in Holland de grenzen van dit systeem verder gelegd dan ooit tevoren, maar uiteindelijk is men ook hier vastgelopen op de beperkte ruimte voor groei die nu eenmaal de preïndustriële wereld beschoren was. De eigenlijke moderne economische groei zou pas gestart zijn met de Industriële Revolutie, dus het industriële kapitalisme.

Het boek voert hiertegen aan dat het Amsterdamse handelscentrum meer dan zijn Antwerpse voorganger vat heeft gekregen op 'de processen van beslissen en kapitaal alloceren die tot op de dag van vandaag essentiële elementen in het internationale economische stelsel zijn gebleven'.

Ook in de recentere historiografie zou de stelling van de moderniteit der Republiek steun kunnen vinden. De auteurs zelf wij-

zen er al op dat industrialisatie ('industriële revolutie') en moderne economische groei tegenwoordig niet meer exclusief aan elkaar gelijk gesteld worden. Die groei kan zijn oorsprong ook in handel en landbouw vinden. Dit laatste is in de Republiek op uitbundige wijze gebeurd, hoewel zij tevens in haar nijverheid sterk was.

Bovendien is het historiografische beeld van Engeland inmiddels gewijzigd. In de Britse groei naar een internationaal eminente positie stak immers in de 18e en nog tot in de 19e eeuw veel 'ouds', namelijk aanknopingspunten bij en verdere ontwikkeling van de handels-economische tradities. Industriële 'workshop of the world' werd Engeland eigenlijk pas tegen het midden van de vorige eeuw. In de daaraan voorafgaande decennia en zeker eind 18e eeuw had de zich ontwikkelende fabrieksindustriële sector nog het aanzien van een aanzet. Daarbij komt nog dat in Engeland de moderne industriële transitie, hoewel in de woorden van het boek een gebeurtenis van 'gigantische betekenis', is voorbereid in langdurige processen van economische, sociale, institutionele, politieke en culturele veranderingen.

Eigenlijk is, zo stellen de auteurs in dit verband, de moderne economische groei wat betreft haar voorbereiding een breed Europees verschijnsel geweest waarin de Republiek een doorbraakrol heeft vervuld. Het geschiedkundige beeld is er tegenwoordig een van vloeiende en langlopende overgangen en niet van breuken.

De moderniteitsthese: discussie

Is evenwel, zo kan men zich afvragen, meehelpen aan het effenen van de weg naar de moderne economische groei hetzelfde als reeds participeren in die groei zelf?

De bekende Leuvense economisch historicus H. van der Wee heeft in discussie met de these van het boek van De Vries en Van der Woude een lans gebroken voor handhaving van het onderscheid tussen de begrippen handelskapitalisme en industrieel kapitalisme.

In die laatste vorm van kapitalisme is het accent verschoven naar investeringen in industrieel vast kapitaal, dus machines en bedrijfsgebouwen. In het daaraan voorafgaande handelskapitalisme lag het zwaartepunt op infrastructureel vast kapitaal, bijvoorbeeld havenuitrustingen en schepen, waardoor wel een economisch stelsel ontstond met essentiële produktiviteitswinsten en belangrijke specialisatie. In die zin sloot de Republiek, aldus Van der Wee, eerder aan bij verworven-

heden vanuit de late Middeleeuwen dan op de latere, 19e eeuwse groeidynamiek.

De Italiaanse en Zuidnederlandse steden wisten in bepaalde opzichten soms beter aanpassenderwijs op hun teruggang te reageren dan de Republiek: zou dat dan betekenen dat ook die steden al ruim vóór 1600 reeds modern waren? Zo wil Van der Wee de these van De Vries en Van der Woude naar het ongerijmde voeren.

Er kunnen aansluitend hierop nog enkele andere vragen worden geopperd. De Vries en Van der Woude verbinden de opeenvolgende globale fasen van groei en stagnatie casu quo neergang in de Republiek aan de fasen van de lange-termijn stijging en daling van bevolking en prijzen op Europees niveau. Zijn dit evenwel geen malthusiaanse, dus premoderne, fenomenen? De Republiek raakte inderdaad gevrijwaard van malthusiaanse spanning juist gelijktijdig met haar sterke bevolkingsgroei, maar zou dat ook niet reeds, min of meer, eerder het geval geweest kunnen zijn in de urbane en commerciële regio's van Noord-Italië of de Zuidelijke Nederlanden toen de economie daar bloeide? Harde landingen kwamen in de preïndustriële tijd voor, maar ook zachtere: waaronder vielen Noord-Italië en de Zuidelijke Nederlanden toen de economie daar down ging?

De Republiek was inderdaad een hoogtepunt van urbanisatie. Dit gold evenwel sterker voor Holland als centrum van handel en nijverheid dan voor de andere, 'perifere' gewesten. Is het wel juist om, met De Vries en Van der Woude, Holland wat betreft urbanisatiegraad te vergelijken met grote, nog overwegend rurale geografische ruimten als Frankrijk of Duitsland? Vergelijking met andere preïndustriële stedelijke verdichtingen op kleinere territoria zal Hollands urbane uitzonderlijkheid toch wel enigszins relativeren. Geïnnoveerd is er in de Republiek inderdaad. Ook hier kan echter gerelativeerd worden. Het fluitschip bijvoorbeeld was een vernieuwing en bleek als zodanig een efficiënt en goedkoop vrachtschip voor de Europese handel, maar het bleef een houten zeilschip, in tonnage en efficiëntie ver verwijderd van het 19e eeuwse stoomschip.

Hoe het ook zij, juist in de herwaardering van het begrip handelskapitalisme geeft het hier besproken boek stof voor nieuwe discussie, die ook haar betekenis heeft voor onze gehele interpretatie van de ontwikkelingsgang naar de moderne tijd. Het boek zij dus nadrukkelijk aanbevolen als een bron, zo niet een brede stroom, van feitelijke kennis, verklarende inzichten en belangwekkende hypothese.